

A. N. WHITEHEAD, SÜREÇ FELSEFESİ VE EĞİTİM

Mustafa CİHAN*

ÖZET

A. N. Whitehead, ortaya koymuş olduğu düşünceleri ile XX. Yüzyıl felsefesinde önemli etkiler bırakmış bir filozoftur. Süreç felsefesi bağlamında eğitim konusuna yaklaşım gösteren Whitehead, eğitimi bir süreç işi olarak değerlendirir. Ona göre, eğitimin amacı, ölü bilgiler ve durağan düşüncelerle mücadele etmek olmalıdır. Eğitimde bilgi canlı ve dinamik tutulmalıdır. Çünkü eğitim, bilgiyi saydala kalma sanatıdır. Bu makalede amacımız, Whitehead'ın eğitim konusundaki görüşlerini ve özellikle onun süreç felsefesi bağlamında eğitim sorununa nasıl bir yaklaşım gösterdiğini ortaya koymak olacaktır.

Anahtar Sözcükler: *Whitehead, eğitim, süreç felsefesi*

ABSTRACT

A.N. Whitehead is a philosopher who influenced the 20 th century philosophy with his outstanding thoughts and ideas. Whitehead, who approaches education issue in terms of process philosophy, evaluate education as a work of process. To him, the aim of education is supposed to struggle with dead knowledge and static thoughts. Knowledge in education should be kept as vivid and dynamic. Because education is the art of making knowlwdge more useful. In this article, our aim is to point out the thoughts and ideas of Whitehead about education and especially how he approaches the problem of education in terms of process philosophy.

Key words: *Whitehead, education, process philosophy*

İnsan eğiten ve eğitilebilen bir varlıktır. Bu özelliği dolayısıyla insan, diğer canlı varlıklardan önemli bir şekilde ayrılır. Başka bir deyişle insan, eğilip-bükülebilen bir varlıktır. Bir canlı varlığın eğilip-bükülebilmesi demek, onun bir form kazanması ve bu kazandığı formu bütün yaşamı boyunca geliştirebilmesi ve işleyebilmesi demektir. Bu bağlamda insan, bir olanaklar varlığı olarak karşımıza

* Atatürk Üniversitesi, K.K. Eğitim Fakültesi, OÖSA Eğitimi Bölümü, Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı. mcihan@atauni.edu.tr

çıkar. Yani insan, eğilip-bükülen bir varlık olarak dünyaya geldiği zaman, şu ya da bu yönde geliştirilebilecek olanaklara, yani yeteneklere ve çekirdeklere sahiptir. İşte bütün bunların açığa çıkarılmasını sağlayan ise, ona uygulanan eğitimidir (Mengüşoğlu, 1988: 173-174). Eğitim, insana özgü bir olgu olarak yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Bu süreç, bireylere çeşitli bilgi, beceri, tutum ve değerler kazandırdığı gibi, bireyin davranışlarında gözle görülebilir değişikliklere de yol açar (Erden, 2007: 13). Öte yandan eğitim, insanı kültürel hayata hazırlayan bütün sosyal süreçleri de içerir. Yaşayan ve bir kültürü paylaşan henüz tam olarak toplumsallaşamamış insan, zamanla bir kültürün üyesi ve alıcısı haline gelir (Gutek, 2006: 5).

İnsan yaşamında son derece önemli bir yeri olan eğitim konusu, geçmişten günümüze filozof ve bilim adamlarının ilgilendikleri ve üzerinde kafa yordukları bir konu olmuştur. Ancak gerek filozoflar gerekse bilim adamları eğitim kavramını çok farklı şekillerde izah etmeye ve tanımlamaya çalışmışlardır. Bu konuda önemli isimlerden bir tanesi de ünlü filozof ve matematikçi A. N. Whitehead'dır.

A.N.Whitehead (1861-1947) ortaya koymuş olduğu düşünceleri ile XX. Yüzyıl felsefesinde önemli etkiler bırakmış çağdaş bir düşünürdür. O, sadece mantık, matematik felsefesi, bilim felsefesi ve metafizik alanlarında etkili olmamış, aynı zamanda başta din felsefesi ve eğitim felsefesi alanlarında da önemli düşünceler ortaya koymuştur. Bir filozof olarak Whitehead'ın ilgi alanları oldukça çeşitlidir. Nitekim Cambridge'de özellikle matematiğe ayırmış olduğu çalışmalarını tamamladıktan sonra, yaklaşık otuz yıl boyunca geometri ve mekanik dersleri vermiş ve 1911'de elli yaşında, bu disiplin için Londra Üniversitesi'nde görev almıştır. 1914 ve 1924 yılları arasında uygulamalı matematik dersi vermiştir. Bu arada 1924 yılında altmış üç yaşında felsefe profesörü olmuş ve 1937'ye kadar Harvard Üniversitesi'nde akademisyen olarak çalışmıştır (Bochenski, 1997: 265). Whitehead'ın Harvard'da bulunduğu yıllar da düşünce dünyasında büyük değişimler olur. Çünkü o zamana kadar yoğunluğu matematik üzerine olan ve zaman zaman bilimsel kavramların analizleri ile mantık üzerinde araştırmalar yapan Whitehead, derinlik ve perspektif bakımından felsefe tarihinde eşine az rastlanan ve kendisini XX. Yüzyıl felsefesinin önemli filozoflarından biri yapan spekülative bir metafizik sistem ortaya koymuştur (Ertürk, 2000: 10-11).

Whitehead'ın düşüncelerinin gelişim çizgisine baktığımızda yapmış olduğu çalışmalara bağlı olarak, onun üç değişik döneminden söz edilebilir: Birinci

döneminde, 1898'den başlayarak, önceleri matematiksel mantık üzerine çalışmalar yapmış ve bu çalışmalar Russell ile ortaklaşa kaleme aldıkları önemli eser olan *Principia Mathematica* (1919-1913) ile doruk noktasına ulaşmıştır. Daha sonraki dönemde, özellikle fizikle ilgilenmiş ve fizik felsefesi üzerine birkaç önemli kitap yayınlamıştır. En son döneminde ise, 1926 yılında *Science and Modern World* (Bilim ve Modern Dünya) adlı bir yapıtla kendini bir metafizikçi olarak tanıtmış ve üç yıl sonra, 1929'da *Proceses and Reality* (Süreç ve Gerçeklik) başlıklı temel yapıtıyla artık olgunluğa ulaşmış olan felsefi sistemini ortaya koymuştur (Bochenski, 1997: 265-266). Diğer yandan Whitehead, mantık, matematik ve metafizik gibi soyut konuların yanında, toplum ve eğitim gibi pratik konulara da ilgi duymuştur. Nitekim araştırmamızın da asıl konusunu oluşturan eğitim konusundaki düşüncelerini yoğun bir şekilde ele aldığı, *The Aims of Education and Other Essays* (Eğitimin Amaçları ve Diğer Denemeler) adını taşıyan özgün bir eser kaleme almıştır. O, bu çalışmasında sadece eğitime ilişkin bakışımı ortaya koymamış, aynı zamanda yaşam üzerine yorumlarda da bulunmuştur (Holmes, 1971: 632-633). Böylece Whitehead, salt bir metafizikçi olmanın ötesinde eğitim gibi toplumsal yönü ağırlıklı olan konularla da uğraşmıştır.

Whitehead'ın diğer düşüncelerinde olduğu gibi, eğitim konusundaki düşüncelerini de ortaya koyarken, soruna adeta onunla özdeşleşen "süreç felsefesi" ışığında yaklaştığını görürüz. Zira süreç felsefesi, fizikten biyolojiye, tarihten sosyoloji ve psikolojiye kadar uzanan ve geniş etkileri olmuş bir felsefedir (Aydın, 1985: 33-34). Süreç felsefesi, temelleri Yunan filozofu Herakleitos tarafından atılan, çağdaş dönemde Bergson, Dewey ve Whitehead gibi filozoflarca geliştirilen bir felsefedir. Süreç felsefesi, genel olarak "durağan bir varlık görüşü üstüne kurulmuş töz metafiziğini bırakarak, bunun yerine doğadaki yaratıcı ilerleme ile değişmeye dönülmesi gerektiğini savunan bir felsefedir." (Güçlü ve Diğerleri,2003: 1374) Bu bağlamda çoğulcu ve dinamik bir düşünce yapısına sahip olan Whitehead (Holmes, 1971: 631) felsefesinde süreç kavramı, önemli bir kavram olarak karşımıza çıkar. O, evrenin temel gerçekliği olan süreci belli töz tasarımına dayanarak açıklamanın olanaklı olmadığını kabul eder. Ayrıca Whitehead soyut kavramlar dışında var olan her şeyin süreçten pay aldığını düşünmektedir (Güçlü ve Diğerleri,2003: 1374).

Whitehead'e göre, herhangi bir varlık diğer varlıklarla daima ilişkilidir ve bu anlamda bir tamamlanmışlıktan bahsedilemez. Buna göre, bütün şeyler ontolojik olarak birbirleriyle ilişkili veya birbirleriyle içten bağlıdır (Türer, 2002: 212). Başka

bir deyişle “bütün var olanlar arasında, organik bir bağ bulunmaktadır.” (Aydın,1985: 36) Böylece bireysel töz diye bir şeyden bahsedilemez. Öte yandan varlıklar diğer varlıklarla devamlı bir ilişki içerisinde olduğu için, varlığın özü süreçtir. Sürece katılma ise, asla bireyselliğin yok olması anlamına gelmez. Her gerçek olan, kendi doğası içinde sınırlıdır. Bu yüzden bütün yetkinliği bünyesinde toplayan bir tamlıktan söz edemeyiz (Aydın, 1985: 36). Çünkü dünya statik bir tamlığa ulaşmış değildir, yeniliğe giden metafizik plan dahilinde, yaratıcı ilerlemesinin içindedir (Whitehead, 1929: 529).

Whitehead'e göre, “bütün dünya, yeni bir yaratma ortaya koymak için elbirliği ile çalışır.” (Whitehead, 2001: 125) Bu bağlamda “olaylar, diğer olaylar içine girerler, daha büyük çapta olayların elemanları olurlar; her tek olay, bütün diğer olaylarla ilgilidir; objelerin değişmesi içinde olaylar birbirleriyle kesişirler ve bir örgü meydana getirirler.” (Hübscher,1994: 155) Her şeyin birbiri ile bağlantılı olduğu evrende, bir şey, öteki şeylerden tamamıyla soyutlanamaz (Aydın, 1985: 36). “Dünya kendini bize, bizimle aynı derecede aktüelliğe sahip olan diğer aktüel varlıkların birlikteliği olarak sunar.” (Whitehead, 2000: 40) “Bütün her şeyin bir akış halinde olduğunu” (Whitehead, 1929: 37) ifade eden Whitehead felsefesinde süreç, varlığın özünü ve asli yönünü ifade ettiği için, varlıkta asıl olan her zaman için hareket, oluş, dinamizm, akışkanlık ve işleyiştir. Bunun aksine varlığın esas durumunu asla durağanlık oluşturmaz (Ertürk, 2000: 13-14). Bu bağlamda Whitehead'a göre, doğa, tamamıyla yaratıcı ilerlemeler ve olaylar silsilesinden ibarettir (Ülken, 1936: 202). Öte yandan Whitehead felsefesinde, doğa ve insanı birbirinden kopuk iki varlık olarak görmek ise bir hatadır (Dewey, 1971: 64)

Daha öneede belirttiğimiz üzere, Whitehead'ın süreç felsefesi, klasik metafiziğin tözlerini değil oluşum sürecine katılan bilfiil (aktüel) şeyleri, durumları ve olayları esas alır (Aydın, 1985: 37). Bu nedenle süreç, aktüel bir varlıktan diğerine olan geçişten ibarettir. Sözü edilen aktüel varlıklar, gerçek anlamda bireylerdir. Zaman tek bir düz akış içinde değil, küçük damlacıklar içinde varlık kazanmaktadır (Cobb-Griffin, 2006: 19). Başka bir deyişle, bütün varlıklar birbirine bağımlı ve karmaşık bir yapıya sahip olan küçük unsurlar halinde yer alırlar (Whitehead, 1929: 28-29). Her şey sürecin içerisinde gerçekleşir. Gerçeklik denilen şey, aktüel bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinin toplamını oluşturan bir süreçten başka bir şey değildir (Ertürk, 2000: 14). Doğa, statik bir şey olarak değil, dinamik

olaylar dizisinden meydana gelir. Bu nedenle gerçekliğin temelinde, töz değil süreç yer alır.

Whitehead felsefesinde süreci oluşturan bireyler, bir anlamda Leibniz'in monadlarını hatırlatmaktadır. Ancak aralarında önemli bir fark vardır. Zira Leibniz'in monadlarının dış dünyaya açılan pencereleri yoktur. Kendi dışındaki dünya ile bütün bağlantılarını kopararak kendi içine kapanmıştır. Fakat Whitehead'ın bireyleri, kendi dışındaki dünyaya açıktır ve diğer bireylerle bağlantıları vardır. Çünkü Whitehead göre gerçeklik, ilişkiseldir (Ertürk, 2000: 15). Bu noktada Whitehead felsefesinde bir başka önemli kavram olan bağlantı kavramı karşımıza çıkar. Bağlantı, aktüel varlıkların birbirlerini kavramaları sonucunda meydana gelen ilişkiselliğin birliğinden ibaret olan bir varlık kümesidir (Whitehead, 1929: 35) Buna göre Whitehead felsefesinde “varolan varlık, yalnızca başka varlıklarla olan ilişkilerine göre düşünülür.” (Boehenski, 1997: 269) Çünkü varlıklar arasında daima bir ilişki söz konusudur.

Whitehead'a göre, hep bir şeyler değişime uğrar ve bir şeyler olduğu gibi kalır. Öte yandan şeyler doğa içinde yalıtılmış olmayıp birbirine sızıp karışırlar. Bu nedenle dünyada değerler ve organizmalar vardır. Dünya şeylerden değil, olaylardan oluşur. Her türlü olay ise bir kavrama ve bir organizmadır (Boehenski, 1997: 271). Whitehead'a göre kavrama, pozitif ya da negatif olur. Negatif kavrayış, kavranan kavrayanın yapısına bir unsur olarak giremez. Yani burada bir kabul etmeme söz konusudur. Oysa pozitif kavramada tam tersine bir benimseme vardır. Dolayısıyla burada bir varlığın ötekini duyması ve ötekinde objektifleşmesi mümkün olur (Whitehead, 1929: 66).

Bu bağlamda Whitehead'ın geliştirmiş olduğu organizm görüşü açısında dünya, “her şeyin her şeyden etkilendiği ve hiçbir yerde tek bir saf dışsal ilişkinin olmadığı dev bir topluluk olarak” (Boehenski, 1997: 271) değerlendirilir. Çünkü aktüel varlıklar arasında anlamda bir birlik, başka bir deyişle bir birliktehk vardır. Bu birlikte oluş, birliğe katılanlar kadar gerçekliğe sahiptir. Öte yandan Whitehead'da klasik metafizikte ele alındığı anlamda bir nedensellik söz konusu değildir. Çünkü Whitehead felsefesinde, sadece neden olan önemli değil, sonuç da önemlidir. Başka bir ifade ile, sonuçta faaldir (Aydın, 1985: 38). Ancak Whitehead'a göre “aktüel varlık yoksa, neden de yok demektir.” (Whitehead, 1929: 28) Zira “her bilfiil şeyde kendisinin ilgili olduğu bütün öteki şeyleri kavraması ve fiilin oluşturduğu bir bütünlük vardır.” (Aydın, 1985: 38) Bu bağlamda Whitehead

felsefesinde dünya, tek tek varlıklardan oluşan organik bir bütündür ve bütün varlık bir oluş ve süreç içerisinde.

Böylece Whitehead'ın süreç felsefesini genel hatları ile ortaya koyduktan sonra, onun bu felsefesi ile bağlantılı olduğunu düşündüğümüz ve asıl üzerinde durmak istediğimiz Whitehead'ın "eğitim" anlayışını ortaya koymaya çalışalım.

Whitehead'ın süreç felsefesi, diğer düşüncelerine olduğu gibi, "eğitim" konusundaki düşüncelerine de yansımıştır. Süreç felsefesi ışığında eğitim konusuna yaklaşım gösteren Whitehead, temelde şu önermeden hareket eder: "öğrenciler canlıdır ve eğitimin amacı, onların kendilerini geliştirmelerini teşvik etmeli ve yol göstermelidir." (Whitehead, 1967: V) Böyle bir önermeden yola çıkıldığında, benzer bir şekilde öğreticilerin de yaşayan fikirlerle canlı olması gerektiğini sonucu çıkar. Bu nedenle eğitimde ölü bilgilere, hareketsiz düşüncelere asla yer yoktur (Whitehead, 1967: V). Eğitim, bir davranış, bilgi ve tutum değiştirme sürecidir. Buna göre, durağan bir varlık görüşünü benimsemeyen Whitehead, eğitim konusunda dinamizm ve sürecin önemli olduğu üzerinde yoğunlaşır. Onun eğitim üzerine konuşmalarının kaynağında ise, İngiltere ve Amerika'da görev yaptığı yıllarda edindiği tecrübeler önemli yer tutar. Eğitimin yaşam boyu devam eden bir süreç olduğu düşüncesini daha sonra Dewey'de kabul etmiştir. Ona göre de eğitim, bireyin çevreye uyum sağlamasında etkili olan yeteneklerin kazanılması sürecidir (Dewey, 1996: 52).

Eğitim ile kültür arasında bir ilişki kuran Whitehead'e göre, bilgi kısıntılarının kültür ile bağlantısından bahsedilemez. Çünkü sadece daha çok bilgiye sahip olan kişi her bakımdan yeterli olan bir kişi değildir. Bu nedenle, insan yetiştirmede temel hedef, kişinin hem kültürlü hem de özel bir alanda bilgi ve tecrübe ile donatılmış olması gerekir. İşte bu yeterliliğe sahip kişilerin uzmanlık mahiyetindeki bilgileri, onlara bir bakış zemini sağlarken, kültürlü olmaları ise, o kişilere felsefe ve sanat gibi yüksek mertebelerin yollarını gösterecektir. Zira değer taşıyan zihni gelişme kendi kendine bir gelişmedir (Whitehead, 1967: 1). Bu nedenle eğitimin amacı, bireyleri hem kültürlü hem de bilgili hale getirmek olmalıdır.

Whitehead'e göre, insanı yetiştirmede temelde dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Bunların sayıları çok olmasına rağmen Whitehead, özellikle bazıları üzerinde durur. Şöyle ki, bir çocuğa, düşünme aktivitesini öğretirken, en fazla sakınılması gereken şey, durağan düşüncelerdir. Yani faydalı hale getirilmeyen ya da tecrübe edilmeden zihne giren düşüncelerdir. Eğitim tarihi göstermiştir ki, bu

şekil de bir eğitim programı takip edenler, gelecek kuşaklara kuru programlar bırakmışlardır. Başka bir deyişle, çocukların dimağını durağan düşüncelerle doldurmuşlardır. Ancak durağan düşüncelerle dolu bir eğitim fayda sağlamadığı gibi bir takım zararlara da yol açabilir. Çünkü insanlığa yol göstermiş her zihinsel devrim, durağan düşüncelere karşı şiddetli bir protesto niteliğindedir (Whitehead, 1967:1-2). Whitehead için, söz konusu bu durumlardan kurtuluşun iki temel yolu vardır: Bunlardan birincisi, çok sayıda konular öğretmeyeceksiniz, ikincisi öğrettiğinizi tam ve iyi öğreteceksiniz. Ancak bunu gerçekleştirmek için, çocuğa eğitiminin daha başlangıcından itibaren, keşif ve buluş zevkini tattırmak gerekmektedir (Whitehead, 1967: 1-2). Başka bir deyişle çocuğa problem çözme yeteneği kazandırılmalıdır. Bunu gerçekleştirmek ise, belli bir süreci kapsar. Nitekim problem çözme yöntemi, buluş yoluyla öğrenme stratejisinde uygulanan bir yöntemdir (Tan, 2005:86). Ayrıca bu yöntem, üst düzeyde bir takım zihinsel faaliyetleri gerektirir.

Öte yandan Whitehead açısından eğitim, “bilgiyi faydalı kılma sanatını kazanmaktır.” (Whitehead, 1967: 4) Bu bağlamda yaşamda amacınız ne olursa olsun, eğitim faydalı olmalıdır. Nitekim eğitim, Saint Augustine için faydalı olduğu gibi Napoleon’a da bir fayda sağlamıştır. Bu nedenledir ki, geçmişe ait bilginin tek faydası bizi şimdiye hazırlamasıdır. Genç zihinler için şimdiyi değerden düşürmenin hiçbir yararı yoktur. Şimdi mevcut olan her şeyi kapsar. O hem geçmiş hem de gelecektir (Whitehead, 1967: 2). Bu noktada Whitehead’ın realist ve faydacı bir eğitim anlayışını ön plana çıkardığı görülmektedir. Nitekim ona göre, eğitim sadece zihinsel aktivitelerden ibaret değildir. Eğitim, planlı çalışmalar, zihinsel aktiviteler, günceli yakalama ve tecrübenin birlikteliğinden oluşur. (Whitehead, 1948: 121). Bu nedenle eğitimi sadece teorik bir faaliyetler olarak değerlendirmek doğru olmaz. Eğitim, adeta teorik ve pratik faaliyetlerin bir birlikteliğidir. Dolayısıyla eğitimde her iki yöne de ağırlık verilmelidir.

Whitehead’e göre, eğitimde canlı bir süreç her zaman için var olmalıdır (Holmes, 1971: 636). Bu nedenle, teorik bilgilerin her zaman için öğrencinin ders programı içinde önemli uygulama alanları bulmalıdır. Bu güç olsa da eğitimde bilgi, canlı halde tutulmalı, onu durağan kalmaktan kurtarmalıdır. Zira bu olay eğitimin merkezi bir problemidir. Elbette bunların gerçekleşmesinde öğrencinin yeteneği, zihinsel yapısı, hedefleri, okul çevresinin hazırladığı imkanlar vs. önemlidir. Böylece eğitimin ana görevini tahlil edecek olursak, iyi bir eğitim sisteminin

kurulması çok değişik nedenlere bağlıdır. Çünkü eğitimde cansız madde ile değil, insan ile meşgul olunmaktadır (Whitehead, 1967: 4-5). İnsan ise, son derece karmaşık bir varlıktır. Onun eğitiminde pek çok hususu göz önünde bulundurmamak zorundayız.

İyi bir disiplin ile sınıftaki öğrencilerin kafalarını tulumba ile hava doldurur gibi belli miktarda durağan bilgilerle doldurmak her zaman mümkündür. Ancak eğitimde önemli olan bu olmamalıdır. Çünkü öğrenilen bilgilerden faydalanmayı bilmelidir. Başka bir deyişle, birey öğrendiği bilgiyi ihtiyaç duyduğu her zaman her alana uygulama becerisi göstermelidir (Whitehead, 1967: 5-6). Bu nedenle “aklı, bir ölü alete benzetme” düşüncesini kim yaparsa yapsın son derece yanlış bir benzetme yapmıştır. Nitekim Whitehead’e göre, böyle bir düşünce, eğitim alanına sokulmuş en hatalı ve tehlikeli bir düşüncedir. Çünkü akli, hiçbir zaman pasif bir yeti değil, devamlı faaliyet içerisinde olan bir yeti olarak görmek gerekir (Whitehead, 1967: 6). Bu düşünceleri ile Whitehead, ezberci bir eğitimin karşısında yer aldığını göstermektedir. Zira ezberleme, “akli fonksiyonları düşük düzeyde kullanarak bilgi edinme işlemidir.” (Titiz, 1999: 43) Dewey’de benzer şekilde eğitimde ezberlemenin ötesine geçen bir eğitim sistemini önermektedir. Ona göre, “ne olgular grubu ne de yetenekler bütünü, eğitimin bizzatıhi amacı olabilir. Aksine, tüm olguların ve yeteneklerin kaynağı olan problem çözme eğitimin amacı olmalıdır.” (Türer, 2006: 296) Nitekim Dewey’in eğitim felsefesinin de merkezinde, eğitim ve öğretime ilişkin düşüncemize yeniden biçim kazandıracak olan problem çözme, uygulama ve tecrübe gibi kavramlar yer alır (Gutek, 2006: 121). Ancak bu konuda Whitehead’ın Dewey’i öncelediğini görüyoruz.

Eğitimi çok sabır isteyen bir süreç olarak da değerlendiren (Whitehead, 1967: 6) Whitehead’e göre, en iyi eğitim, en basit aletlerle en fazla bilgi elde etme becerisini göstermektir. Örneğin, küçük bir semtin haritasını yapmış olmak, o semtin yollarını, jeolojisini, iklimini, başka semtlerle olan ilişkisini, halkının toplumsal durumu üzerindeki etkilerini araştırmak öğrenciye Perkin Warbeck yada Behren Boğazı hakkındaki bilgiden daha fazla tarih ve coğrafya öğretmiş olur. Önemli olan konu hakkında muğlak bir konferans değil, konunun teorik bilgilerinin de yardımıyla ciddi bir araştırma içerisine girmektir (Whitehead, 1967: 10-11).

Whitehead, “eğitimin ritmi” başlığı altında zihinsel büyümenin evreleri üzerinde durur. O, zihinsel ilerlemeye ilişkin düşüncelerini, Hegel’in ilerlemeye ilişkin düşüncelerine benzer üç evre (tez, antitez, sentez) biçiminde tahlil eder.

Bunlar hayal (romance) evresi, kesinlik (precision) evresi ve genelleştirme (generalisation) evresidir. Hayal evresi, ilk kavrayış evresidir. Bu evrede bilgi, sistemli bir işlemin hükmü altında değildir. Bulunması gerekli olan sistem yavaş yavaş meydana gelir. Çünkü eğitim, zihinde var olan bir mayayı düzene koymadır; boş olan bir zihni eğitemezsiniz (Whitehead, 1967: 16-17). Bu düşüncesi ile Whitehead, insan zihninin boş bir levha olduğunu iddia eden (Locke, 1995:85-86) Locke'dan ayrıldığını göstermektedir. Zihinsel büyümenin ikinci evresi olan kesinlik evresi, bilgiye bir ilaveyi temsil eder. Hayal evresinden farklı olarak, kesinlik evresinde sistematik bir düzende başka olguları da elde ederiz. Son olarak genelleştirme evresi, Hegel'in sentezidir. Bu aşama, sınıflandırılmış fikirler ve bunlara ilişkin tekniğin ilave ettiği avantaj ile romantizme dönüşür. Eğitim, böyle evrelerin devamlı tekrarı içinde bulunmalıdır (Whitehead.1967: 17-19). Başka bir deyişle öğrenciler, yeniden başlamanın tadına devamlı surette varmalıdırlar.

Whitehead'e göre, "ideallerin sönməsi, insan çabasının yenilgisinin bir delilidir." (Whitehead, 1967: 29) Bu bağlamda, eğitime başlangıçta ideallerle başlayan insan, sonradan idealleri git gide azalır ve pratikte yaptıklarınıza uygun hale gelir. Ancak idealler bu seviyeye düşünce, sonuç durgunluktur. Öte yandan zihinsel eğitimi, yalnız mekanik zihinsel yetenekler elde etme şeklinde düşünürsek ilerleme mümkün olamaz (Whitehead, 1967: 29). Çünkü "zihinsel eğitimin başlıca hedefi, bilgi olmakla birlikte daha da önemli ve değerli olan bir unsur vardır. Eskiler bunu "bilgelik" (wisdom) olarak adlandırırılar. Bilginin bazı temel ilkelerine sahip olmadan bilgi olamazsınız. Ancak kolaylıkla bilgiyi elde edebilirsiniz, fakat bilgelikten mahrum kalabilirsiniz." (Whitehead, 1967: 29-30) Buna göre bilgelik, bilgiyi yakalamanın bir yoludur. Başka bir deyişle, bilgelik bilgiyi işleme tarzıyla ilişkili konuların belirlenmesi için yapılacak seçimlerle ve yaşam deneyimimizin değerini artırmakla ilişkilidir. Bilgide ustalık anlamına gelen bilgelik, insanın elde edebileceği en özel özgürlüktür (Whitehead, 1967: 30).

Whitehead, özgürlük ve disiplini eğitimin iki önemli temeli olarak değerlendirir. Ona göre, "öğrencinin zihni, gelişme halinde olan bir organizmadır. Bir yandan o yabancı fikirlerle acımasızca doldurulmuş bir kutu değildir ve diğer yandan, düzenli bilgi elde etme, gelişmekte olan zekanın doğal gıdasıdır." (Whitehead, 1967: 30) Bu bağlamda ideal bir eğitimde, hem disiplin hem de özgürlük birlikte olmalıdır. Ancak bunlar birbirine zıt olan şeyler olarak görülmemelidir. Fakat gerek özgürlük gerekse disiplin çocuğun yaşamında çok iyi

ayarlanmalı, gelişme halindeki kişiliğin doğal biçimde dalgalanışına uymalıdır (Whitehead, 1967: 30). Ne var ki, Whitehead'e göre, eğitimde katı ve sert bir disiplin, bilginin aktivitesi açısından zararlıdır. Çünkü aktif düşünce alışkanlığı, ancak yeterli özgürlüğe sahip olmakla gerçekleşebilir (Whitehead, 1967: 31). Öte yandan eğitimde şiddete karşı olan Whitehead, bütünüyle eğitimi, düşüncenin orijinalliği ve tazeliği için gerekli görür (Mayer, 1992: 48). Ancak eğitimde her zaman için göz önünde bulundurulması gereken hususların başında, bireylerin gelişim özelliklerinin bilinmesi gelir. Çünkü farklı yaş gruplarının farklı özellikleri ve bu özelliklere bağlı gelişim ödevleri vardır. Eğitimde gerek özgürlüğün gerekse disiplinin ayarlanmasında ve başka konularda bu durum her zaman için göz önünde bulundurulmalıdır.

Whitehead'e göre, "bir çocuğun doğası yabancı bir maddeyi hazmetmez. Çünkü eğitim, bir kutuya yazı doldurma süreci değildir." (Whitehead, 1967: 33) Eğitimin kendine özgü bir süreci vardır. Bu olayı canlı bir organizmanın yiyeceği sindirmesine benzetirsek, bir çocuğa yaşına uygun olmayan bir yiyecek verirsiniz onda bütünüyle başka bir durum yaratacaktır. Ya midesi bulanacaktır yada karnı ağrıyacaktır. Çocuğun eğitimi de buna benzer. Onu yaşına uygun bilgi ve becerilerle donatmanın yolları aranmalıdır. Öte yandan Whitehead'e göre, "eğitim yaşam sanatını kavrama açısından bireye bir yol göstericidir." (Whitehead, 1967: 39) Yaşam sanatından maksat ise, bireyin aktüel çevresi bağlamında o canlı yaratığın imkanlarını ifade eden çeşitli çabalarının en önemli başarısıdır. Bu başarı içinde, ikinci dereceden önemli olanlar, daha yüksek olanakların emri altına girer. Nitekim bilim, sanat, din ve ahlak varlığın yapısı içindeki bu değerlerden kaynaklanır. Her birey, kendi varoluş macerası içinde bir somutluk kazanır. (Whitehead, 1967:39) İşte yaşam sanatı, bu maceranın rehberidir.

Whitehead açısından, eğitimde bir diğer önemli konuda teknik eğitim konusudur. Ona göre, teknik eğitim canlı ve dinamik olmalı, sanat ve bilim yaşamından asla ayrılmamalıdır (Holmes, 1971: 637). Zira "insan ruhunun ifadesi edebiyatla sınırlı değildir. Diğer sanatlar ve bilimler de vardır. Dahası eğitim, başkalarının fikirlerini pasif olarak kabul etmenin ötesine geçmelidir. Girişim güçleri (powers of initiative) güçlendirilmelidir. Ancak girişim güçleri yalnız tek bir kazanım değildir, düşüncede, eylemde girişim güçleri ve sanatın yaratıcı güçleri de vardır." (Whitehead, 1967: 47) Bu bağlamda teknik eğitimin ideali, "işin oyun ve oyunun yaşam olduğu genel bir menfaattir." (Whitehead, 1967: 43-44) Buna göre,

teknik eğitim eğitimde geometri ve şiir kadar esastır (Whitehead, 1967: 45). “Hem teknik hem de zihinsel vizyon temin etmeyen eğitim yoktur. Başka bir deyişle, eğitim, öğrenciyi bazı şeyleri iyi yapabilen ve bazı şeyleri iyi bilen bireyler halinde dönüştürmelidir. Bu teorik ile pratiğin sonsuz birlikteliği her ikisine de yardım eder. Zihin bir boşluk (vacuum) içinde çalışmaz.” (Whitehead, 1967: 48) Buna göre, eğitim sisteminde gerekli olan üç temel unsur vardır. Bunlar, edebiyat programı, bilimsel program ve teknik programdır. Ancak bu programların her biri diğer ikisini içermelidir. Yani eğitimin her formunda teknik, bilim ve estetik olmalıdır (Whitehead, 1967:68). Öğretimde bunların her biri diğerleri tarafından aydınlatılmalıdır. Bu nedenle insanın eğitiminde söz konusu üç programa da yer vermelidir.

Eğitimde teknik eğitimin ihmal edilişi üzerinde de duran Whitehead, bunun nedenini iki önemli zıtlığa bağlar. “Bunlar zihin ve beden arasındaki ve düşünce ve eylem arasındaki zıtlıktır.” (Whitehead, 1967: 50) Eğitimde önemli olan bu zıtlıkların aşılmasıdır. Öte yandan eğitimde öğrencilerin bir bedene sahip oldukları unutulmamalıdır, eğer ki unutulursa bu bir felaketin başlangıcıdır. Nitekim Rönesans sonrası eğitim programlarının en büyük yanlışı budur. Önemli olan zihinsel çabalarla bedensel duygular arasındaki bağı iyi kurmalıdır. Çünkü düşünce ve duyguların bir uyumu vardır (Whitehead, 1967: 50). Bununla birlikte Whitehead’e göre, teknik eğitimi her şeyin üstünde bir eğitim olarak da görmemek gerekir. İnsanların uğraştığı farklı alanlar olabilir ve farklı bilgilere sahip olabilirler. Ancak “en iyi zihin ve karakter dengesini sağlayacak başlıca üç ana yol vardır. Bunlar edebi kültür yolu, bilimsel kültür yolu ve teknik kültür yoludur...eğitimde problem, gerek edebi, gerekse bilimsel veya teknik olsun baskın vurguyu devam ettirmek ve ahengi kaybetmeden eğitimin her çeşidine diğer iki türün özelliklerini aşılmasıdır.” (Whitehead, 1967: 54)

Eğitimde klasiklerin yeri üzerinde de duran Whitehead, klasik edebiyat ve felsefenin üzerine kurulmuş bir eğitimden oluşacak zevk ve karakter disiplininin asırların bir tecrübesi olduğunu belirtir. O, klasikleri öğrenme konusunda ise, Latince ve Yunanca öğrenmenin gerekliliği üzerinde durur (Whitehead, 1967: 62-63). Ancak ona göre eğitim, “sadece geçmişin geleneklerini değil, aynı zamanda şimdinin önemli katkılarını da gözetmelidir.” (Mayer, 1992: 48) Yani eğitim, tabir yerinde ise, geçmiş ile şimdi arasında önemli köprüler kurmalıdır. Nitekim

geçmişten kopmayan, anı yakalayan ve yönü geleceğe dönük olan eğitim, istenilen bir eğitimidir.

Whitehead'e göre, insan yaşamı Teknoloji, Bilim, Sanat ve Din üzerine kurulmuştur. Bunların dördü de birbirine bağlıdır. Ancak bunlardan bilim ve teknoloji; sanat ve din arasında yakın bir ilişki vardır. Bu dört unsura başvurmaksızın hiçbir sosyal organizasyon anlaşılabilir. İnsanlık tarihi bunun örnekleri ile doludur (Bknz. ayrıntı için, Whitehead, 1967: 72-75).

Russell gibi, Whitehead'da matematiğin eğitimde temel olması gerektiği üzerinde durur (Mayer, 1992: 48). Nitekim o, Russell ile birlikte, modern matematik ve mantık teorisinin dönüm noktası olan Principia Mathematica'yı yazdılar. Whitehead'e göre, eğitimde matematiğe yer vermedeki maksatlardan biri, öğrencileri soyut fikirlerle ilgilenmeye alıştırmaktır. Eğitim amaçları için matematik, sayı, nicelik ve uzay ilgilerinden oluşur. Bu üç ilgi grubu ise, birbiri ile son derece bağlantılı durumlardır (Whitehead, 1967: 80). Bu nedenle eğitimde bu konular üzerinde daha çok durmalıdır. Ayrıca öğrencilerin düşüncelerini geliştirmeleri için matematik tarihini öğrenmeleri gerektiği üzerinde duran Whitehead, matematikte ihmal edilmemesi gereken bir yön olan mantıksal yöntem üzerinde de durur. Ona göre, "mantıksal yöntem, sadece güçlü akıl yürütmenin türlerini bilmekten ve onları devam ettirmek için zorunlu zihin konsantrasyonunu uygulamaktan daha ileri bir durumdur." (Whitehead, 1967: 84)

Öte yandan eğitim konusunda Whitehead, önemli bir konu olan üniversite eğitimi üzerinde de durur. Whitehead'e göre, bilgede yenilik ve ilerleme oldukça gerekli olan hususlardır. Bu amaçla üniversitelerin ana amacı, geleceği yaratmaktır (Whitehead, 1994: 145). Bu nedenle o, üniversitelerin yaygın hale getirilmesini toplumsal hayat için önemli bir husus olarak görür. "Üniversiteler, eğitim ve araştırma kurumlarıdır. Ancak onların varoluş nedenlerinin ilki, ne sadece öğrencilere nakledilen bilgi ne de fakülte bölümleri için hazırlanan araştırma fırsatlarında aranmalıdır." (Whitehead, 1967: 92) Bu nedenle üniversitelerin bilgi aktarma görevinden daha öte amaçları olmalıdır. Bir üniversitenin var olmasının ana nedeni, insanları öğrenmenin yaratıcı düşüncesinde birleştirerek, yaşama lezzeti ile bilgi arasındaki bağlantıyı korumaktır. (Whitehead, 1967: 92) Başka bir ifade ile, üniversite gerçek yaşamla olan bağına hiçbir zaman koparmamalıdır.

Sonuç olarak, filozof ve bilim adamı kimliği ile Whitehead, insanın eğitimi konusunda önemli düşünceler ortaya koymuştur. Genel olarak savunduğu süreç

felsefesi açısından eğitim sorununa bir yaklaşım gösteren Whitehead, eğitimi bir süreç işi olarak görmektedir. Çünkü eğitimin ham maddesi olan insan, beden, zihin, kişilik ve ahlaki açılardan sürekli olarak değişen bir varlıktır. Böyle bir varlığın eğitiminde ise, bütün bunların göz önünde bulundurulması gerekir. Bu amaçla Whitehead, eğitimde deneye, uygulamaya, sorun çözmeye ve zihinsel aktivitelere daha çok yer vermeyi savunur. Eğitimi, bilgiyi faydalı kılma sanatı olarak değerlendiren Whitehead, insanın hem kültürlü hem de bilgili yetiştirilmesi gerektiği üzerinde fazlaca durur. Eğitimde bilgi canlı tutulmalı, durağanlıktan onu kurtarmalıdır. Eğitimin edebi kültür, bilimsel kültür ve teknik kültürle beslenmesi taraftarı olan Whitehead, eğitimde zihin ve beden ayrılığının karşısında yer alır. Ezberci bir eğitimin ise, insana hiçbir zaman yarar getirmeyeceğinin de altını çizer. Bu bağlamda, günümüz eğitim sorunlarının çözümü konusunda, Whitehead'ın eğitim konusundaki öneri ve yaklaşımlarının kayda değer bir önemi olduğunu görmekteyiz. Özellikle Whitehead'ın eğitimi, bilgiyi faydalı kılma çabası olarak görmesi, üzerinde özenle durulması gereken bir konudur. Çünkü eğitimde öğrenilen bilgiler yaşamda kullanılan bilgiler olmalıdır. Ezberci ve nakilci bir şekilde öğrenilmiş, güncel problemlerin çözümünde kullanılmayan atıl bilgiler insanın hiçbir işine yaramaz. Bu anlamda eğitimde bilgi, canlı ve dinamik tutulmalı ve yeri geldiği zaman sorunların çözümünde derhal devreye sokulabilmelidir. Bu nedenle eğitimin amacı, bireylerin zihinlerini boş teorik bilgilerle doldurmak değildir. Aksine eğitim, yaşamı kavrama açısından, bireylere her zaman yol gösterici olmalıdır.

Kaynaklar

- Aydın, Mehmet (1985) "Süreç Felsefesi İşgömda Tanrı-Alem İlişkisi", A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XXVII, Ankara
- Bochenski, J.M. (1997) **Çağdaş Avrupa Felsefesi**, çev. R.Kırkoğlu, Kabalcı yay., İstanbul
- Cobb, J.B.- Griffin (2006) **Süreç Teolojisi**, çev. T.İmamoğlu- R.Yazoğlu, İz yay., İstanbul
- Dewey, John (1996) **Demokrasi ve Eğitim**, çev. T. Yılmaz, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir

Dewey, John (1971) "The Philosophy of Whitehead", **The Philosophy of Alfred North Whitehead**, Ed. P.A. Schilpp, By The Library of Living Philosophers, Inc., Volume III

Erden, Münire (2007) **Eğitime Giriş**, Arkadaş yay, Ankara

Ertürk, Ramazan .(2000) "Giriş", **Süreç Felsefesi Bağlamında Sembolizm**, Whitehead, A yay., Ankara

Holmes, Henry W. (1971) "Whitehead's Views On Education", **The Philosophy of Alfred North Whitehead**, Ed. P.A. Schilpp, By The Library of Living Philosophers, Inc., Volume III

Hübscher, Arthur (1994) **Çağdaş Filozoflar**, çev. İ.Tunali, Altın yay., İstanbul

Gutek, L.Gerald (2006) **Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar**, çev. N. Kale, Utopya yay., İstanbul

Güçlü, A., Uzun, E., Uzun, S., Yolsal, H. (2003) **Felsefe Sözlüğü**, Bilim ve Sanat yay., İstanbul

Locke, John (1995) **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, çev. V.Hacıkadiroğlu, Kabalıcı yay., İstanbul

Mayer, Frederick (1992) **Yirminci Asırda Felsefe**, Türkçesi: V.Mutal, Dergah yay., İstanbul

Mengüşoğlu, Takiyettin (1988) **İnsan Felsefesi**, Remzi K.evi, İstanbul

Tan, Şeref (2005) **Öğretimi Planlama ve Değerlendirme**, PegemA yay., Ankara

Titiz, M. Tınaz (1999) **Öğretmen, Öğrenci ve Ana-Babalar İçin Ezbersiz Eğitim "Yol Haritası"**, Beyaz yay., İstanbul

Türer, Celal (2002) "Whitehead'ın Yapısalcı Postmodernizmi", **Doğu-Batı**, sayı:19, İstanbul

Türer, Celal (2006) "John Dewey", **Felsefe Ansiklopedisi**, Ed. Ahmet Cevizci, Ebabil, Ankara

Ülken, Hilmi Ziya (1936) **Yirminci Asır Filozofları**, Kanaat Kitapevi, İstanbul

Whitehead (2000) **Süreç Epistemolojisi Bağlamında Sembolizm**, çev. R.Ertürk, A Yay., Ankara

Whitehead A.North (1967) **The Aims of Education and Other Essays**, The Free Press, New York

Whitehead A. North (1929) **Process and Reality**, The Humanities Press, New York

Whitehead A. North (2001) **Dinin Oluşumu**, çev. M. Albayrak, Alfa yay., İstanbul,

Whitehead A. North (1994) **Aşkın a Ölümsüzlük**, çev. A. Güçlü, Ark yay., Ankara,

Whitehead A. North (1948) **Essays in Science and Philosophy**, Philosophical Librarry, New York